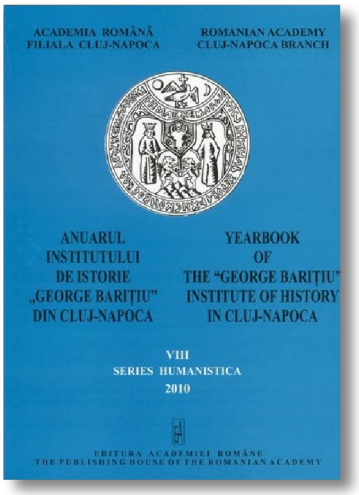

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca Series *Humanistica*

humanistica.ro

Întemeierea eticii comunicării: Francisc Jaques în și față de K. Otto-Apel și J. Habermas

Teodor Vidam

How to cite this article:
Vidam, Teodor (2010) *Întemeierea eticii comunicării: Francisc Jaques în și față de K. Otto-Apel și J. Habermas*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 8, pp. 383–392. DOI: 10.5281/zenodo.22966012

© 2010: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

ÎNTEMEIEREA ETICII COMUNICĂRII: FRANCISC JAQUES ÎN ŞI FAŢĂ DE K. OTTO-APEL ŞI J. HABERMAS

Teodor Vidam

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Abstract. *The study shows one of the controversial problem of the XXth Century, namely: the place and role of communication process to make social life and in evolution of European spirituality. We think that after ethics conception of Aristotle and Kant, communication ethics is the greatest achievement of the XXth Century. This study presents K. Otto-Apel's and J. Habermas' qualitative lineaments of argumentation. In the same time it presents the diminution of this theoretical orientation. Concerning the problem of communication ethics F. Jaques brings a major contribution. He discovers logic space of interlocution, reveals the intelligibility as a condition of communication process of signify. He distinguishes between communicative character and communicability. The paradigm of communicability is the real contribution of F. Jaques at the communication of ethics.*

Keywords: *contemporary philosophy, philosophy of language, communication, ethics, semantics.*

Comunicarea constituie procesul prin care trece informaţia. Teoria clasică a comunicării este teoria transmiterii mesajului. El e stabilit la plecare şi măsurat la receptare. Limbajul nu aparţine nici unuia, nici unora, nici tuturor; el se constituie ca o trăsătură de unire, ca o legătură (*vinculum*): „*Inter homines dicere*" (A zice între oameni). Filosofia limbajului depăşeşte epistemologia lingvisticii. Ea este critică deoarece se gândeşte la ceea ce ştiinţa actualmente refuză să abordeze. Filosofia limbajului ţine seama de versiunea oferită de lingvistică şi logică. După F. Jaques în decompartimentarea atentă rezidă cea mai bună şansă a progresului gândirii. Miza ultimă a demersului întreprins de filosofia limbajului nu rezidă în zona lingvistic-logică a analizei discursului, ci în domeniul propriu-zis transcendental.

An. Inst. de Ist. „G. Barițiu" din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. VIII, 2010, p. 383–392

În derularea procesului comunicării F. Jaques instituie o disociere între *comunicativitate* şi *comunicabilitate*. Comunicativitatea inserează întreaga gamă a comunicărilor (de la comunicarea interpersonală, de grup, public-comunitară la comunicarea mixtă care se foloseşte deopotrivă de limbajul comun, cel ştiinţific şi acela categorial-filosofic, fără să se specifice în mod expres acest fapt), pe când comunicabilitatea desemnează o condiţie a posibilităţii de interacţiune şi înţelegere a sensului. Interlocuţia, în acest caz, nu este un simplu fapt de a vorbi cu altul, ci ea este de ordinul unei condiţii fondatoare. F. Jaques nu e preocupat de comunicarea între conştiinţe, de comunicarea informaţiilor, ci de comunicabilitatea discursului.

Perspectiva deschisă de F. Jaques în ce priveşte întemeierea eticii comunicării nu este de a anexa un nou domeniu, ci de a regândi economia de ansamblu a problematicii filosofice legată de procesul comunicării, pornind de la conceptul de comunicabilitate. Indicele major al acestui concept este emergenţa problemei sensului şi a naturii raţionalităţii. Comunicarea matrice este comunicarea interpersonală, care are o altă structură decât comunicarea mediatică. Ea este cea mai complexă şi mai aptă în ce priveşte derivarea celorlalte forme (comunicarea socială, mediatică, publicitară, mixtă etc.), forme specifice care implică distorsiunea sau anularea unor parametri.

Comunicarea interpersonală ne dezvăluie rădăcinile care se află la baza experienţei şi reflecţiei umane, legătura dintre elementele referenţiale şi cele autoreferenţiale, interacţiunea comunicativă (ca de exemplu între judecăţile: „Vieţuitorul este om şi non-om” şi „Omul se plimbă”), factor constitutiv al lumii sociale, de aceeaşi importanţă precum munca şi dobândirea mijloacelor tehnice în raportarea lor la lumea înconjurătoare. Interacţiunea comunicativă ne dezvăluie caracterul relaţional al limbajului. Experienţa fragilă a relaţionalului ne dezvăluie convenţiile, felul cum se articulează raportul interlocutiv cu cel referenţial. O asemenea articulare e responsabilă de evoluţia procesului comunicării de la comunicarea orală la comunicarea mediatică.

„Orice s-ar zice – constată F. Jaques – relaţia interlocutivă este marele absent al pragmaticii discursului care i-a scăpat lui Austin.”[1] Lucrările lui J. Austin şi J. Searle, lucrări referitoare la analiza actelor de vorbire (speech acts), au fost elaborate în mod independent de o teorie bine fondată a interacţiunii verbale. Un act de limbaj nu se poate închide asupra lui însuşi decât cu pedeapsa de a nu putea indica nici sensul conţinutului său, nici valoarea sa comunicativă. Forţa locuţionară, ilocuţionară şi perlocuţionară a unui act de vorbire specifică forma pe care o capătă de fiecare dată relaţia interlocutivă.

J. Habermas dă o interpretare sociologică sintagmei „acţiune comunicativă”, părând a fi derivată dintr-o relaţie intersubiectivă stabilită simbolic, pe când conceptul de comunicabilitate necesită o reflecţie în prealabil asupra bazelor semantico-pragmatice ale cunoaşterii. Condiţia interlocutivă a actului de vorbire

[1] F. Jaques, *L’espace logique de l’interlocution*, Paris, P.V.F., 1985, p. 27.

iese din incinta metafizică a eului, nu vizează nemijlocit obiectul de cunoscut, ci ne situează într-un context deschis, în interiorul căruia se închide pentru a se deschide în acelaşi timp spaţiul logic al interlocuţiei, locul tainic de zămislire a enunţurilor. Nu întâmplător, închiderea raţională a teoriei ca ansamblu de enunţuri în mod precis comunicabile a fost în mod explicit denunţată de K. Gödel şi repusă în cauză până în prezent.

Limbajul sintetizează în acelaşi timp o dimensiune sau un aport tranzacţional şi o dimensiune sau valoare referenţială. Adevărata problemă a procesului comunicării nu este aceea a accederii la o gândire impersonală, proprie cunoaşterii şi teoriei ştiinţifice, ci cum poate comunicarea să asigure convertirea individului în persoană. Prin fiinţarea comunicantă individual cheamă persoana. Dacă individul este în centrul unui mediu vital, persoana se află într-o parte oarecare a universului comunicării, deoarece încă nu ştie care este acesta şi cum poate să-i ocupe centrul. Pe plan interpersonal, se poate vorbi de primatul ontologic al relaţiei – realitatea personală este întotdeauna relaţională.

În procesul comunicării interpersonale, dimensiunea semantico-pragmatică reprezintă centrul nuclear de referinţă în ce priveşte intercomprehensiunea. Teoria referinţei este în inima procesului de semnificare. Realul nu se manifestă în varietatea sa fără a fi obiectul comunicării. Referirea la ceva sau la cineva nu se poate face fără comunicare, fără a avea în vedere articulaţiile sale esenţiale (aspectul locuţionar, ilocuţionar şi perlocuţionar), aspectele calitative ce nu se pot constitui şi funcţiona în absenţa spaţiului logic al interlocuţiei pe care a descifrat-o F. Jaques. Termeni centrali, precum adevărul şi referinţa, nu pot fi stabiliţi în afara unei situaţii pragmatice interlocutive. Ce aport teoretic ar trebui să privilegiem: pe acela semantic, ce acordă o poziţie esenţială conceptului conjuncţional al semnificaţiei, sau pe cel pragmatic, care stipulează un loc important comunicării lingvistice şi preferă să trateze actele de vorbire mai degrabă decât enunţurile? Niciun aport nu are prioritate. Ambele sunt în mod egal necesare. Referirea la o realitate extralingvistică este o condiţie necesară a constituirii discursului. Rolul asigurat filosofiei este de a gândi încă ceea ce este, în pofida disoluţiei ireversibile a meta-discursului hegelian. Spaţiul logic al interlocuţiei ca punct şi poziţie transcendentală profesată de F. Jaques nu capătă forma nici a unei instanţe subiective, nici a unui mod canonic al discursului şi nici a comunităţii ideale a interlocutorilor propusă de K. Otto-Apel, nici chiar a interesului (propus de Habermas). Transcendentalul capătă forma relaţiei constituante, o poziţie *a priori* asupra genezei sensului în general – comunicabilitatea.

Limbajul este constitutiv actelor de gândire, căci prin intermediul limbajului oamenii ajung să fie de acord. Mult timp dialogul, dialogismul şi interlocuţia au fost considerate noţiuni sinonime. Comunicabilitatea implică dialogul, dar dialogul câteodată îmbracă formă retorică şi în măsură prea mică dialogică. Comunicabilitatea se sprijină pe relaţia interlocutivă. Ea nu poate rămâne la pluralitatea jocurilor de limbaj propusă de Wittgenstein. Între aceste jocuri de

limbaj nu există nimic altceva decât o asemănare de familie. O transformare concretă, o decizie sau o recomandare etică l-ar fi făcut să râdă pe Wittgenstein. Sunt mai degrabă wittgensteinienii decât Wittgenstein aceia care au conceput limbajul ca ansamblu eteroclit sau un labirint lipsit de firul Ariadnei. Orice joc de limbaj este o acțiune comunicativă ce presupune o capacitate reflexivă asupra limbajului şi asupra formei de viață corespunzătoare.

Limbajul nu se constituie prin una sau două persoane izolate, ci printr-un subiect multiplu, prin exigențele dialogale ale interlocuției. Aceasta răspunde nevoii psihologice de a ne înțelege. Ideea unui joc de limbaj „transcendental" sau „ideal" este o contradicție în termeni. „Aceasta e interlocuția – precizează F. Jaques – care condiționează întrebuințarea limbii în întregime, de a nu se confunda cu utilizarea formelor lingvistice, nici cu acest sau acel joc de limbaj."[2] În această ordine de idei, dacă lingvisticii îi revine descrierea trăsăturilor empirice ale comunicării prin limbaj, filosofiei îi revine expunerea caracterului transcendental, *a priori* asigurat limbajului de interlocuție.

Încrucişarea dintre Acelaşi şi Altul nu poate substitui relația interlocutivă. Cercetarea fundamentelor unei relații umane într-o determinare a fiecăruia prin celălalt nu ne întoarce la neverosimil, ci la ordinea naturală a conceptelor. Relațiile sunt relații, iar proprietățile sunt proprietăți. A fi într-o relație interpersonală înseamnă a te afla într-o situație originară. Relația umană poate să fie directă sau indirectă; poate să fie simetrică sau pur şi simplu complementară; poate să fie manifestă sau tăinuită; ea este în orice caz reciprocă. Desigur, relația binară nu este suficientă, dar ea este fundamental necesară oricărei relații ulterioare, în vreme ce medierea celui de al treilea (cod, referent, judecător etc.) este fundalul pe care reciprocitatea se recunoaşte. Reciprocitatea nu protejează oamenii de alienare sau opresiune, dar le este principial opusă.

Comunicarea interpersonală ca şi concept-matrice permite interlocuția ca suport nemijlocit al unui raport de reciprocitate. Relația este ceea ce nu poate fi atribuit ca proprietate a unui subiect. Înainte de orice, relația interlocutivă este o relație diferită de imaginea pe care fiecare şi-o face. Ea este diferită de intenție, diferită de orice experiență (*Erlebnis*) a locutorilor. Dacă este adevărat că o relație este ireductibilă în mod logic la o proprietate, la o stare sau la un act al limbajului, ar fi o eroare categorială a le confunda. Eroarea categorială rezidă în a atribui unei entități calificative ce aparțin unei alte entități. Asemenea erori sunt posibile în măsura în care nu i se acordă interlocuției statutul relațional deplin. Într-un fel, relația interlocutivă se aseamănă cu iubirea. Aceasta nu este propriu-zis nici posesiunea unuia de către celălalt (*Eros*), nici dorul mutual al unuia către celălalt (*Agape*); ea este de la început o relație de predilecție capabilă de a suscita şi de a resuscita persoanele existente. Oricine iubeşte se naşte ca persoană; „celălalt" este indispensabil. Ea se situează dincolo de imaginar, de afect, de tendințe. Un tropism nu alcătuieşte o relație.

[2] *Ibidem,* p. 76.

Relația interlocutivă se manifestă în mod elementar prin funcția fatică ce trebuie pusă în joc pentru a asigura funcționarea canalului (a semnala locutorului că este ascultat, că receptorul ştie despre ce se vorbeşte, că el acceptă ceea ce se enunță). Lingviştii moderni au lucrat asupra semnelor limbii, frazelor, făcând abstracție de referință. Acest anti-referențialism este bine cunoscut. Este imposibil să se studieze limbajul-în-sine. Or, nu se poate spune nimic care să nu implice un real extra-lingvistic. Obiectul lingvisticii nu sunt semnele în sistem, ci cuvintele în context proporțional, dar îndeosebi enunțurile care vizează o realitate extra-lingvistică. Revine filosofiei limbajului refacerea dimensiunilor reprimate, precum dimensiunea semantico-pragmatică ce implică interlocuția, respectiv sublinierea importanței semnificațiilor, în materialitatea şi structura lor proprie.

Lingviştilor şi semioticienilor de obedință structuralistă, filosofia limbajului le aminteşte că, prin funcționarea sa, limbajul este în acelaşi timp relațional şi tranzitiv, adică nu se opreşte din mişcare. Filosofia limbajului le aminteşte şi unora şi altora că închiderea transformă teoria în doctrină. Realitatea din afara limbajului constituie o condiție necesară a acestuia, iar limbajul o mediere spre extra-lingvistic. Orice raport interlocutiv îşi oferă sie însuşi o a treia lume. De aici purced complicația şi captura supradeterminării (supervenience), situațiile sociale concrete ale comunicării. De îndată ce limbajul încetează să fie referențial, el riscă să se identifice cu o discursivitate pur operațională. Relația semantică de bază nu este diadică (semnificant / semnificat), cum consideră Saussure, nici triadică, cum se consideră în tradiția post-fregeană (semn/ sens/ referent), ci, după cum subliniază F. Jaques, tetradică: sistem de semne, instanțe enunțiative în relație, sens şi referință. Semnificarea este un proces. Interlocuția atinge, prin intercomprehensiunea pe care o determină, situația originară a semnificației.

Limbajul nu poate fi conceput fără lume, adică fără rost. Se ştie ceea ce se zice pentru că se ştie despre ce e vorba. Analiza trebuie să articuleze atunci referința şi interogația. Ruptura dintre problemele conceptuale şi problemele de fapt este ruinătoare. Ştim dinainte că nu există o descriere completă a realului, nici o dialectică ce asigură prezența logosului în dialog. Comunicarea constă în a emite şi a transmite. Miza filosofiei limbajului este de a stăpâni mulțimea jocurilor de limbaj prin interlocuție. Aceasta permite structurarea semnificațiilor şi elaborarea ideilor. În acest fel, comunicabilitatea se opune excrescenței şi proliferării, creşterii haotice a comunicativității. Comunicabilitatea se centrează pe căutarea semnificațiilor veritabile, dincolo de stereotipii, de locul comun care devine moneda curentă a părerilor noastre. Mulți au remarcat că limbajul nu poate fi redus la operațiile simple de codare şi decodare. Limbajele se alcătuiesc în jurul semnificațiilor şi a căutării sensului, adică trimit la o valoare metalingvistică. Competența comunicativă reiese din strategiile semantico-pragmatice de a diferența ierarhizarea nivelurilor comunicării (prejudicativ sau cel al mitemelor, comun, ştiințific şi categorial filosofic).

Majoritatea lucrărilor tratează comunicarea ca un fenomen unidirecţionat, pornind de la emitent spre receptant sau, dacă eventual se are în vedere relaţia inversă, se tratează secvenţial, fără a dezvălui caracterul complex al comunicării ca sistem de acţiuni şi reacţiuni, ca producere a semnificaţiilor prin spaţiul logic instituit spontan între locutori, altfel zis, prin rolul coagulant pe care îl are interlocuţia sesizată şi teoretizată de F. Jaques. Ca atare, „Fiecare cuvânt contribuie la sensul unui enunţ în măsura în care el este produs de interacţiunea între locutori”[3]. Spirala comunicativă nu este o buclă care se închide asupra ei înseşi. Ea rămâne deschisă, autocorectându-se din mers.

Limbajul ideografic preconizat de Frege a intenţionat să excludă interlocuţia în analiza unui enunţ. Or, actul enunţării interlocutive restituie elementele deictice, atitudinile propoziţionale, ţesătura genuină şi inefabilă a intercomprehensiunii. În afara activităţii semnificante a interlocutorilor, enunţurile nu au un sens intrinsec. Comunicarea lingvistică implică două aspecte: *structura de cod*, care pune în lumină marca tipului de comunicare, şi *structura de reţea*, care specifică modul de circulaţie a mesajelor. Convergenţa dintre aceste două aspecte ne dă o perspectivă justă asupra procesului comunicării în prezent. Filosofia limbajului nu trebuie să rămână indiferentă la mişcarea de fond ce traversează ansamblul ştiinţelor umane.

Codul precede mesajul ca repertoriu de semne convenţionale. Comunicarea este de negândit fără cunoaşterea regulilor care determină activitatea verbală. Orice limbă naturală are în modul său de fiinţare structura unui cod gramatical. Sursele şi resursele limbii depăşesc ansamblul enunţurilor sub formă de discurs. „Acest permanent relativ, de ordin funcţional, constituie limba ca memorie.”[4] În fond, bogăţia unei limbi naţionale nu se constituie decât în circuitul vieţii sociale. O limbă nu este decât ansamblul mijloacelor virtuale ale comunicării interlocutive atât cât durează o comunitate de oameni susceptibili să se înţeleagă. Limba constituie un nivel de organizare destul de stabil, pe când discursul este locul articulării precare a subcodificărilor parţiale. Primul fruct intelectual al unui popor este limbajul său.

Concepţiile filosofice ale lui K. Otto-Apel şi J. Habermas s-au constituit pornind de la analiza procesului comunicării, îndeosebi a dialogului, care transformă datele semantice pe calea schimbului. Limbajul are ca scop norma de inteligibilitate şi ca efect un consens fără constrângere. Arhitectonica gândirii lor este pusă în serviciul unor mize diferite. Astfel, K. Otto-Apel e conştient că e nevoie de o etică a umanităţii la nivel planetar, care să depăşească normele morale care reglementează viaţa de grup, să se impună relaţiilor dintre comunităţile umane mari în lupta pentru supravieţuire, dincolo de politicile naţionale care invocă drept autoritate superioară raţiuni de stat. Nevoia asumării unei responsabilităţi colective la scară planetară e cerută îndeosebi de consecinţele acţiunilor civilizaţiei tehnico-ştiinţifice.

[3] *Ibidem*, p. 209.
[4] *Ibidem*, p. 348.

„Dar deoarece normele şi judecăţile de valoare nu pot fi derivate din fapte nici prin formalismul inferenţelor logico-matematice, nici prin inferenţe inductive, ideea de obiectivitate ştiinţifică pare să îndepărteze pretenţia de validitate a normelor morale sau a judecăţilor de valoare către domeniul unei subiectivităţi care nu obligă."[5] Preocupat de a ieşi din impas, îndeosebi de a depăşi fisura sesizată de D. Hume dintre *factual* (ceea ce este) şi *valoric* (ceea ce trebuie să fie), K. Otto-Apel subliniază ideea conform căreia ceea ce este merge pe linia descriptiv-argumentativă, pe linia recunoaşterii obiective a cunoaşterii ştiinţifice, iar ceea ce trebuie merge pe linia ideal-argumentativă, a desprinderii şi detaşării de lumea factuală, dar numai o linie de mijloc, care recunoaşte dublul statut existenţial propriu procesului comunicării (subiectiv-obiectiv şi obiectiv-subiectiv) poate să zidească un pod peste ruptură.

Validitatea intersubiectivă a actelor de limbaj este o condiţie legitimă pentru stabilirea unui adevăr prin consens. Pentru a înţelege scopurile şi normele morale, trebuie să ne întoarcem înapoi la existent şi să depăşim înţelegerea-de-sine. Ştiinţele umane au descoperit neputinţa ştiinţelor exacte şi naturale de a dispune de o înţelegere evaluativă. Relaţia intersubiectiv comunicativă este edificatoare în procesul de trecere de la individ la persoană. Metaetica nu poate să prescrie noţiuni, dar poate da seama de ceea ce este moral sau chiar să identifice o acţiune „bună" din punct de vedere moral.

Ştiinţele umane pot fi considerate ca organon al eticii. Conform poziţiei lui K. Otto-Apel, problema care se pune în cazul eticii este aceea de a identifica propoziţiile practice a ceea ce s-ar cuveni să fie. A urma regulile logice ale gândirii consistente reprezintă de la sine înţeles o întemeiere pentru etică. Lipsa unui nucleu ideatic puternic, paradigmatic tinde să ducă la relativism moral şi nihilism. Ambele poziţii clasice ale pozitivismului au evitat să cuprindă prin înţelegere sinele şi pe ceilalţi. Or, o singură persoană nu poate să urmeze o regulă şi să instituie validitatea în interiorul unui limbaj privat. Individul, prin sine însuşi, în termenii capacităţilor şi abilităţilor sale, este incapabil să urmeze o regulă, chiar dacă N. Chomsky admite că fiecare fiinţă umană posedă dispoziţii înnăscute să dobândească un limbaj.

„Întemeierea eticii comunicării, care s-a dezvoltat până acum se bazează pe presupoziţii ideale."[6] K. Otto-Apel consideră, împreună cu J. Habermas, că nu putem vorbi de competenţă gramaticală în afara presupoziţiei „competenţei comunicative" a interlocutorilor în dimensiunea pragmatică a rostirii. Teza lui K. Otto-Apel a unei comunităţi ideale de interlocutori este o orientare strategică a acţiunii morale, deoarece disocierea lui M. Weber între etica convingerii şi etica politică nu rezistă unui examen logic atent. Astfel, etica politică nu poate interzice

[5] K. Otto-Apel, *Towards a Transformation of Philosophy*, Routledge & Kegan Paul (eds.), London, Boston and Henley, 1980, p. 228.

[6] *Ibidem*, p. 278.

minciuna şi nu poate împiedica transformarea fiinţei umane din valoarea scop-în-sine în valoare mijloc. Însă, prin alegerea de sine şi de la sine, cineva poate să aleagă umanitatea.

Condiţia *a priori* a comunităţii ideale a interlocutorilor ca şi precondiţie critică poate evita, prin posibilitatea şi validitatea argumentării, filosofia transcendentală tradiţională. Ea permite afirmarea unei comunicări reale şi în acelaşi timp ideale pentru a stabili adevărul într-o manieră adecvată. Putem considera împreună cu K. Otto-Apel etica comunicării ca o strategie de supravieţuire, care pe termen lung ne apare ca strategie de emancipare de constrângeri, de relativisme mărunt-meschine. Putem considera etica comunicării ca o terapie necesară contra distorsiunilor şi asimetriilor unui dialog interpersonal, contra disimulării ideologice a intereselor şi valorilor reale, autentice, adică rezonabile.

Pentru Habermas este vorba de a reintegra comunicarea în contextul istorico-cultural, circumscriind formele paşnice ale discursului printr-o abordare critică, capabilă să se detaşeze de limbajul cotidian. Habermas defineşte în rezumat competenţa comunicativă a protagoniştilor prin apartenenţa lor la o societate. Ca atare, activitatea comunicativă trebuie să permită fiecăruia de a se recunoaşte liber în împărtăşirea adevărurilor comune, a dorinţelor generalizabile; el introduce dinafară elementul normativ, făcându-se un efort din partea locutorului pentru a se dobândi consensul. El consideră acţiunea comunicativă ca făcând parte din celelalte tipuri de interacţiune socială.

În viziunea lui Habermas, acţiunea comunicativă nu purcede de la relaţia interlocutivă: ea nu este întemeietoare, ci întemeiată. El consideră expresia lingvistică ca fiind formală, veridică şi corectă, putându-se stabili în mod simbolic, în funcţie de interese. În acest fel, ea îşi menţine privilegiul validităţii prin conformitatea socială. El distinge între muncă şi interacţiuni: munca este o activitate raţională care pregăteşte mijloacele în vederea unui scop, pe când acţiunea comunicativă, parcurgând simboluri şi conformându-se la norme, defineşte autonomia judicativă a fiecăruia. J. Habermas deplasează comunicarea de la o raţionalitate formală aflată sub jurisdicţia unui scop la o activitate orientată de anumite valori, adică abordată de pe o poziţie critică: comunicarea aparţine reflectării conştiente a intereselor care o comandă.

În acest context, referitor la modalităţile de concepere a comunicării şi la orientările teoretice ale celor doi filosofi germani, ne putem chestiona: Cine exercită reflecţia critică, după K. Otto-Apel, subiectul colectiv? Ori cum i se poate conferi comunităţii ideale a interlocutorilor statutul raţiunii practice? În cazul versiunii teoretice a lui J. Habermas, ne putem întreba în mod legitim: Care sunt acele interese şi mai ales cine comandă (şi cui anume) procesul comunicării?

Considerăm că paradigma comunicabilităţii propusă de F. Jaques depăşeşte aceste incertitudini, aceste scăderi, punând în termeni de adevăr înţelegerea unei teorii a semnificaţiei fără să ocolească experienţele intenţionale, deoarece sensul însuşi al interacţiunii verbale exclude posibilitatea de a fi redusă la întrebuinţarea

personală a conținutului propozițional. Filosofia neomarxistă a şcolii de la Frankfurt a evidențiat viața interactivă a indivizilor în societate, dar nu a insistat în măsura cuvenită asupra interacțiunii discursive înseşi. Comunicarea nu este reală decât dacă ea este reciprocă. Este necesar să dezvăluim preeminența *a priori* a dimensiunii pragmatice a limbajului. Nu e loc pentru înființarea *a priori*-ului în realitatea psihologică a egoului, nici aceea a realității sociologice. Recunoaşterea sa nu se întemeiază pe universul concret şi pe normele sale prealabile.

Condiția comunicabilității universale sugerată de Kant în cazul judecăților reale este departe de a fi trivială. Momentul interpretării este privilegiat dacă se integrează în situația originară a semnificației. Relația interlocutivă face posibilă constituirea semnificației enunțurilor noastre în şi prin limbaj. Semnificația se produce în spațiul interlocutiv prin transcenderea idiolectelor. A fi într-o situație interlocutivă înseamnă a fi reperat cronotopic, înseamnă a avea un trecut şi un viitor mai mult sau mai puțin apropiat sau îndepărtat. Relația interlocutivă implică pentru persoană condiția esențială a ființării comunicante în rețeaua comunicării juste. Ea permite formarea competenței comunicative ca purtătoare a deciziei responsabile. Acestea sunt miza şi efectul terapeutic al eticii comunicării.

Comunicabilitatea, ca parte complementară a comunicativității, s-a constituit mai târziu. Spre deosebire de comunicativitate, care vizează sensul pasiv al procesului comunicării şi face să circule ceea ce s-a asimilat, ceea ce s-a depozitat, ceea ce este în mod virtual comun, comunicabilitatea pune accentul pe *sensul activ* al procesului comunicării, pe ceea ce nu este încă comun, dar e pe cale să se constituie. Comunicabilitatea circumscrie schimbarea datelor semantice, ea vizează procesul real de constituire a semnificațiilor şi căutarea sensului, şi nicidecum o universalitate impersonală. Ea ne ajută să întrezărim nucleul tare al semnificării şi ceea ce subzisdă dincolo de subiectul epistemic şi practic.

Momentul transcendental, inclus de spațiul logic al interlocuției, este acela în care gândirea pune în comun un înțeles împărtăşit în mod reciproc, limita necondiționată, care nu poate fi neglijată, nici suprimată pe orice cale. A dezvălui locul transcendentalului (*topas noetas*) înseamnă a sesiza intricația dintre comunicare, limbaj şi rațiune. Semnificarea nu poate fi raportată direct la spirit, ci la instituirea limbajelor umane, care prin munca de reprezentare prin semne, prin simbolizare, condiționează receptivitatea realului în locul formelor intuitive ale posibilității experienței. Şcoala de la Palo-Alto susține ideea conform căreia comunicarea socială nu încetează să creeze realitatea, realul nefiind el însuşi decât o construcție socială.

Gândirea care se gândeşte pe ea însăşi nu e posibilă fără limbaj ca manifestare prin relațiile dintre oameni. Constituirea gândirii, în şi prin mediul lingvistic, înseamnă că nu poate fi redusă la un monolog interior. În relația interpersonală, ființa umană are experiența că depinde de alt om, că a gândi nu înseamnă nici a reprezenta, nici a construi, ci a comunica şi a se interoga împreună cu ceilalți. Textura însăşi a ideii este aceea a unui complex de interacțiuni teoretice.

Spiritul e un moment conştient de el însuşi, o capacitate de ordin secund ce se manifestă prin comunicabilitate, dar nu una de ordin secundar.

Lumea nu este lumea mea, ci lumea „noastră". Spre deosebire de relativism, finitudinea este insurmontabilă. Dar, după cum subliniază F. Jaques, relaţia constituie faptul primar al realităţii umane şi norma centrală a acestei realităţi, în dreaptă consecinţă; ea are statutul unei instanţe transcendentale şi importanţa etică cuvenită. Naivitatea este de a vedea în etică o constrângere secundă în loc de o dimensiune indispensabilă unei plenitudini umane. Comunicabilitatea în sensul activ al termenului se ataşează manierei în care funcţionarea gândirii sau a discursului în situaţia reală se face prin punerea în comun a unui concept sau a unei expresii de limbaj. Este vorba de a institui informaţia ca putere de organizare sau de acţiune, pe lângă informaţia ca dobândire de cunoştinţe. Comunicabilitatea nu este făcută, ci este de făcut. Omul se naşte în comunitatea pe care nu a ales-o. Ea este constitutivă pentru uman şi nesubstituibilă. Este necesar a înţelege comunicarea şi îndeosebi indicele său major, comunicabilitatea, deoarece nu există obiectiv mai important pentru filosofie şi pentru etica comunicării.

„Exigenţa comunicabilităţii este în acelaşi timp universală şi istorică, etică şi semantică."[7] Angoasa se naşte din repulsia individului de a deveni un eu personal. Raportul nostru cu sensul trece prin limbaj şi prin alteritate. Astfel, cele două mişcări – obligaţia cu privire la reguli şi autonomia datorată cunoaşterii şi exercitării lor – caracterizează fiinţa umană aflată în relaţii. Adevărul se constituie mai degrabă împreună decât prin reminiscenţe şi inneism. El nu poate fi căutat doar prin corespondenţă, dezvăluire, ci prin legături şi consens.

Omul adevărat se recunoaşte prin împărtăşirea sensului, precum frângerea pâinii pe care o împărţim cu ceilalţi, dincolo de interese mărunt-meschine şi limite formale. Pe bună dreptate, consideră Tolstoi, dacă nu putem merge drept, acest fapt nu înseamnă să alegem ca referinţă linia frântă sau în zig-zag. Personalitatea filosofică a lui F. Jaques are un relief valoric distinct în şi faţă de K. Otto-Apel şi J. Habermas, deoarece recunoaşte ca posibile teze precum comunitatea comunicării ideale a interlocutorilor, acţiunea comunicativă determinată de interes; el pune accentul pe dialogism ca plenitudine a realizării relaţiei interpersonale, pe descoperirea şi identificarea interlocuţiei ca (*topas noetas*), pe comunicabilitate ca derivat al reciprocităţii în pofida pluralităţii codurilor, în pofida apartenenţei noastre la comunităţi închise. Dialogul, solicitând competenţa noastră comunicativă, face să îmbobocească o floare în câmpul uzanţelor rutiniere. Nesiguranţa sa, rezistenţa la analiză, ardoarea sa fragilă depun mărturie despre viaţa însăşi a sensului.

[7] F. Jaques, *op. cit*., p. 584.